

«QUBLA ARAL BOYI ARXEOLOGIIYASI, ETNOGRAFIYASI, DEREKTANIWI, TARIYXNAMASI HÁM TARIYXINIŃ AKTUAL MÁSELELERI» ATAMASINDA XALIQ ARALIQ ILLIMY-TEORIYALIQ KONFERENCIYA MATERIYALLARI

XOJELI DOSLIQ QALASI

Tańırbergenov D.

*QMU magistratura bólimi
“Tariyx” qánigeliginiń 1 kurs
magistranti*

Illimiy basshısı Á.Qudiyarov

Globallasıw procesi kúsheygen búgingi kúnde birge islesiw hámde tınıshlıq degen ullı baylıqtıń kepili bul doslıq, bawrikeńlik bolıp tabıladı. Doslıq múnásebetleri bekkem bolğan jerde ǵana rawajlanıw, alǵa ilgerilew boladı. Hár bir watan ushın sadıq perzenttiń júreginde bawrikeńlik sezimi bárhama tolıp tasıwı kerek.

Prezidentimiz 2017-jıl 19 -sentyabrde BMSH Bas Assambleyasınıń 72-sessiyasında jáhán jámiyetshiligi aldında turǵan aktual máseleler haqqında toqtalar eken, “Aǵartıwshılıq hám diniy tolerantlıq” dep atalǵan arawlı rezolyutsiyanı qabıllaw usınısın alǵa súrgen edi. 2018-jıl 12-dekabrde BMSH Bas Assambleyası 73-sessiyası 51-jıynalıısında usı rezolyutsiya 193 aǵza mámleket tárepinen bir dawıstan qabıllandı.

Qaraqalpaqstanda jaylasqan bes qalanıń biri bolǵan Xojeli qalası basq a qalalardan óziniń Buxara, Xiywa, Qarshı menen teńlese alatuǵın ótmishi menen ǵana emes onnan basqada ayrıqsha ózgeshelikleri menen watanımız tariyxında óshpes ornına iye. Xojeli ázelden administrativlik oray, sawda ornı hám ilim mákanı sıpatında dańq taratqan. Ásirese Xojeli xalqınıń milliy quramınıń reńbereńligi menen dıqqatqa ılayıq bolıp, ásirler dawamında awıl aralas qoy qoralas, quda tamır bolıp, qız alıp qız berip bawrikeńlik úlginin ázel-ázelden kórsetip otır.

Xojeli qalası tariyxta Mizdaxqan, Antakiya, Gáwirqalası hám Xojeli atamaları menen belgili bolǵan. Gáwir qalada áyyemgi dáwirelerden-aq hárqıylı etnikalıq xalıqlar jasap ótken. Solardan Antakiya ataması menen atalıwınıń sebebi áyyemgi dáwirde Xorezm Salavkiyler húkimdarlıǵı qol astında Xojeli aymaǵında qala qorǵanı salınıwı bolǵan degen boljawlar bar. Usı dáwirde grek-makedon mádeniyatı Xorezm aymaǵında keń taralǵan. Arxeologiyalıq qazıwlar barısında grek usılında jasalǵan qızıl háykel qaldıqlarınıń tabılıwı bul qala aymaǵında grek-makeden áskerleriniń jasaǵanlıǵınan derek beredi. Bunıń menen Gáwir qala shıǵıs penen batis mádeniyatınıń aralasqan Xorezm qalası bolǵan degen juwmaqqa kelemiz.

Antiyoxiya, Antakiya atamaları Buxara qalasındaǵı tariyxıy muzeyde zardusht dininiń jer júzinde qalayınsha tarqalǵanın dálillewshi bir karta bar. Onda kórsetilgenindey, bul

«QUBLA ARAL BOYI ARXEOLOGIIYASI, ETNOGRAFIYASI, DEREKTANIWI, TARIYXNAMASI HÁM TARIYXINIŇ AKTUAL MÁSELELERI» ATAMASINDA XALIQ ARALIQ ILMIIY-TEORIIYALIQ KONFERENCIYA MATERIYALLARI

dinniń jer júzinde tarqalganarqadaǵı sońǵı shegarası Ámiwdáryanıń eteginde jaylasqan Antakiya qalası boladı. Bunnan basqa dáslepki waqıtlarda Aral teńizi Antiox teńizi dep atalgan degen maǵlıwmatlarda bar. [4,b.8]

Xojeli aymaǵı erte orta ásirlerde-aq xalıqaralıq baylanıslar alıp bargan bolıp tabıladı. Bizge belgili doslıq múnásebetlerine bárhama tayın bolǵan orınlarda ǵana sawda hám mádeniy baylanıslar joraqı boladı. Kerder dáwirinde Xojeli aymaǵı qızǵın sawda oraylarınan biri bolǵan.

Orta ásirlerde Kerder qalaları arqalı ótken sawda jolı qalalardıń ósiwine jaǵday tuwǵızdı. Qala xalqı tek xojalıq buyımların óndirip ǵana qoymastan, átirapındaǵı elatlar hám kóshpeli qáwimler menen ekonomikalıq, mádeniy baylanısta bolǵan. Qiyat qalasınan shıqqan gúzar kárwan jolları Mizdaxqan, Darsan, Kerder, Kúyik qala, Qorǵansha arqalı, Araldıń shıǵıs jaǵaları menen Amudáryanı boylap ótetuǵın Ullı Jipek jolına tutasqan. Nátiyjede Kerder wálayatı Fergana, Buxara, Taraz, Otırar menen sawda baylanısında bolǵan. Mizdaxqannan Tan imperiyası dáwirindegi Qıtay teńge pulınıń tabılıwı, sırt ellerden kelgen taw xrustalınan islengen monshaqlardıń ushırasıwı Kerder qalalarınıń xalıqaralıq sawda baylanısta bolǵanın dálilleydi. [2,b.11]

Qubla Aral boyın arablar jawlap alganda olar ózleriniń birinshi nayıbın (orınbasarın yamasa baqlawshısın) dáslep usı Xojelide otrǵızıp, keyin ala onı Gúrganjge (Jurjaniya) ótkeriwiniń ózi Mizdaxqannıń VIII ásirde de Oraylıq Aziyada oraylıq qalalardıń biri bolǵanlıǵınan derek beredi. [3,b.7]

Qaraqalpaqstandaǵı rayonlar misalında alıp qaralganda Xojeli óziniń milliy quramı menen ayrıqsha rayonlar ishinde birinshi orındı iyeleydi. Sanlar ústinde aytatuǵın bosaq házirgi kúnde Xojeli rayonu xalqı 127 251 adamdı qurasa onıń ishinde qazaq, ózbek, qaraqalpaq, túrkmen, rus milletinen tısqarı tatar, belarus, qırǵız, koreec sıyaqlı 20 dan aslam millet wákilleri tatıw jasap kelmekte. Anıǵıraq qılıp aytatuǵın bolsaq 43 751 qaraqalpaq, 43 271 ózbek, 28 970 qazaq, 9 303 túrkmen, 10 076 rus, 203 tatar, 102 qırǵız, 94 koreec, 62 moldaliyan, 59 ukrain, 37 tájik, 33 belarus, 29 azerbayjan, 7 gruzin, 4 armıyan, 3 eston, 2 latviyalı, 1 litvalı hám 243 basqada millet wákilleri jasadı. Xalqımızda keńpeyillik principi erte dáwirlerde qalıplesken bolıp, Xojelide orta asirlerde arab hámde qalmaqlarda jasaǵanlıǵı tariyxtan bizge belgili. Hárqanday qıyan kesti zamanlardada bir daryadan suw ishken aǵa-iniler bir akeniń balalarınday adamgershilik degen ullı ideya menen jasap kelgen. Xojeliniń háwes eterlik paraxat turmısın kórgen miymanlardıń “Xojeli bereketli jer”, “Xojelige piyada kelgen at minedi”, “Xojelide jasasań kem bolmassań” siyaqlı sózleri bizge jetip kelgen.

«QUBLA ARAL BOYI ARXEOLOGIIYASI, ETNOGRAFIYASI, DEREKTANIWI, TARIYXNAMASI HÁM TARIYXINIŃ AKTUAL MÁSELELERI» ATAMASINDA XALIQ ARALIQ ILIMY-TEORIYALIQ KONFERENCIYA MATERIYALLARI

Xojeli rayoni bilimli jasları hám aǵartıwshı insanları menen belgili bolǵan jer. Bul orınnan dúnyaǵa belgili alımlar jetilisip shıqqan. Ǵárezsiz mámleketimiz jaratıp bergen imkáníyat arqasında hárbir tuwılǵan bala óz ana tilinde bilim alıw , dúnya tanıw imkaniyatına iye. Konstituciyamızdıń 4-statıyasında “Ózbekstan Respublikası ózinin aymaǵında jasawshı millet hám xalıqlardıń tilleri, úrp-ádetleri hám dástúrleriniń húrmet etiliwin támiyinleydi, olardıń rawajlanıwı ushın shárayat jaratıp beredi”, - dep kórsetilgen bolıp tabıladı. Hazirde Xojelide 42 uliwma bilim beriw mektebi bar bolıp, olarda bes tilde alıp barıladı. Olardan qaraqalpaq tilinde 37 mektepte 10 378 oqıwshı, ozbek tilinde 23 mektepte 7 158 oqıwshı, qazaq tilinde 14 mektepte 1 472 oqıwshı, rus tilinde 6 mektepte 3 600 oqıwshı, turkmen tilinde 1 mektepte 88 oqıwshı bilim aladı.

Prizidentimizdiń “ Men ózimdi ózbek xalqınıń jánede qaraqalpaq xalqınıń hám perzenti dep bilemen” degen sózi bizdi elede ruwxlandırdı desek qátelespegen bolamız. [1,b.204]

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Sh.M.Mirziyoyev, “Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz”, Toshkent “Ózbekiston”-2017 204-bet
2. A.Qudiyarov,A.Matjanov, “Qubla Aral boyları oyanıw dáwirinde”, Nókis “Bilim” – 2016 11-bet
3. Д.Беласаров Хожели Нокис “Каракалпакстан” 2011 7-б
4. A.Sataev “Xojeli tariyxı” Nókis “Golden print Nukus” baspası - 2022 8-bet